

A TÖRTÉNELMI KÁDÁR

MINK ANDRÁS

Huszár Tibor:

Kádár János politikai életrajza

Szabad Tér Kiadó–Kossuth Kiadó

Budapest, 2001. 406 old., 2400 Ft

Kopátsy Sándor:

Kádár és kora

C. E. T.–Belvárosi Kiadó

Budapest, é. n. 200 old., 1800 Ft

Varga László:

Kádár János bírái előtt

Egyszer fent, egyszer lent, 1945–1956

Osiris Kiadó–Budapest Főváros Levéltára

Budapest, 2001. 727 old., 3480 Ft

Semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy a régi rend 1789. június 14-én megbukott. Tudjuk ezt annak ellenére, hogy a lényegében kortársnak tekinthető Tocqueville meggyőzően kimutatta, az új rend sok vonásában folytatása a réginek, s a törés korántsem olyan éles, mint azt a forradalom képzete sugallta.¹ A Kádár-rendszer legkésőbb 1989. június 16-án bukott meg. Ezt teljes bizonyossággal állíthatjuk, noha azóta publicisták, politikusok, politikai elemzők egyik kedvenc témája, hogy miként folytatódik, hogyan mentődött át, ki a folytatója.

A KÁDÁR RENDSZER TÜSKÉJE

Amikor a Kádár-rezsim továbbéléséről beszélnek, leggyakrabban a korrupciót, a közvagyon dezmáló parazita politikai elitet és klientúráját, az állami paternalizmust, az autoriter hajlamokat és a vele párosuló civil szervilizmust, a hatalom-központosítást, a szabad gondolat, a művészet és a kultúra hatalmi korlátozását szokták emlegetni. Az 1989 előtti pártállamra mindez jellemző volt. Ennek a politikai rendszerből fakadó magyarázatai közhelyek. De ezeket a jelenségeket nem Kádár, és nem a kommuniz-

mus gyökerezettette meg Magyarországon. Minden diktatúra és tekintélyuralmi rendszer termékeny táptalaja a hatalmi önkénynek és a korrupciónak. A Kádár-rezsim – mint történeti elemzés tárgya – nem azonos a fenti jelenségekkel, még ha örököse és továbbbörökítője lett is a magyar politikai kultúra e régóta kárhóztatott rákfeneinek. Bármily triviális is, nem árt ezt leszögezni, mivel a rendszerváltás óta a Kádár-rendszer történeti elemzése és a rendszerváltás igazolása minduntalan összekeveredik. A történeti elemzés szempontjából értelmes kérdés, hogy a Kádár-rendszer kommunista volt-e. A rendszerváltás igazolása szempontjából lényegtelen. A népszuverenitás megvalósításához és az alkotmányos demokrácia megteremtéséhez el kellett takarítani a pártállami rezsimnél, hanem antidemokratikus elődeinél is.

A történeti leírás és a politikai igazolás keveredése kollektív frusztrációt jelez, amely abból fakad, hogy a Kádár-rendszer ideje nagyobbik részében viszonylag népszerű volt. Ezért vált a rendszerváltás kulcselemévé az 1956-os forradalom, és még inkább a megtorlás felidézése. A Kádár-rendszer népszerűsége és legitimitása jelentős részben abból fakadt, hogy a rendszer a hatvanas évektől jobbnak mutatkozott 1956 előtti önmagánál.² A rendszerváltáskor nélkülözhetetlen volt, hogy abban a pillanatban rosszabbnak tűnjön annál, mint amivel az emberek a hatvanas évektől megbékéltek. Nagy Imre és társai újratemetése azért lett döntő hatású szimbolikus aktus, mert a rendszer egy pillanatra megint azonossá vált az akasztásokkal.

A Kádár-korszak dilemmájának lényegét Révész Sándor így fogalmazta meg: Kádár rendszere a hatvanas évek elejétől „a társadalom többségét elindította a modern Európa életmódja, biztonsága, civilizációs modellje felé, és kibékítette azzal a paternalista diktatúrával, amely eltávolította az országot a modern, demokratikus, jóléti Európától. Az ország nagy sebességgel haladt előre egy zsákutcában, amelynek végét akkor még kevesen lát(hat)ták. Bármibe kerül(t) a zsákutcaból való kitörés – csak kitörés és nem kihátrálás lehet(ett).”³

Kádár népszerűségének egyik oka az volt, hogy hosszú viszontagságok után országglása viszonylagos

---

1 ■ Alexis de Tocqueville: *A régi rend és a forradalom*. Atlantisz, Bp., 1991. továbbá: François Furet: *Gondoljuk újra a francia forradalmat!* Tanulmány Kiadó, Pécs, 1994.

2 ■ Rév István: *Ellenforradalom. Beszélő*, 1999. április, 42–55. old.

3 ■ Révész Sándor: *Gyászkor – és aranykor*. In: *Beszélő évek, 1957–1968*. Stencil Alapítvány, Bp., 2000. 614. old.

nyugalmat és jólétet hozott. A magyar társadalom az első világháború óta kis megszakításokkal a folyamatos felfordulás állapotában élt. A hosszú nyugalom és béke jelentőségét kevéssé tudja megbecsülni az, aki nem élte át a megelőző traumákat. Ráadásul a Kádár-rendszer nemcsak a Rákosi-rendszerhez mérten volt jobb, hanem saját indulásához mérten is. Az 1956 utáni megtorlás volt az utolsó, sztálini kort idéző tömeges terrorhullám a régióban. Az ország miniszterelnökét koncepciók perben felakasztották, a megtorlás céltudatosan, kiszámított cinizmussal vette sorra a magyar társadalom minden rétegét és csoportját. Nem csoda, ha a megtorlás kegyetlensége után mindenki rosszabbra számított. Az indulás vérszjósó volta ellenére azonban Magyarország nem a régió egyik legkeményebb diktatúrája lett, ahogy azt várni lehetett, hanem éppenséggel a legpuhább. Kádár pályájának ebből a szempontból érdekes ellenpontja Gomulkaé. Az 1956-os poznańi felkelés után a pártfőtitkári székbe került Gomulka, akit az ottani sztálinista vezetés addig háziőrizetben tartott, 1968-ra elvesztette népszerűségét, és megbukott. Pedig neki 1956-ban éppen az sikerült, amiben Kádár kudarcot vallott: vérontás nélkül konszolidálni a megingott kommunista rendszert. Gomulka ország-lása puha reformdiktatúrának indult, és ehhez képest csalódást okozott. Kádárnak az általa levelezé-nyelt megtorlás utáni megkönnyebbülés biztosított nagyobb mozgásteret és legitimitást.

A megtorlás politikai és erkölcsi terhe ólomsúlyként nehezedik Kádár életére. Másfelől életművének mérlege valószínűleg kedvezőbb annál, mint amennyire a megtorlásban játszott szerepe miatt megvetni lenne okunk. Az életrajzírónak két csapdát kell elkerülnie: nem keveredhet az apológia, az igazolhatatlan büntettek igazolásának gyanújába; és ellenkezőleg: nem gabalyodhat a történelmi körülményeket, a kor realitásait negligáló acsarkodásba. Az életrajz akkor sikeres, ha nem védi meg a védhetetlent, és pontosan képes feltárni a megtörtént és a lehetséges közötti különbséget. „Az ország s a nép érdekében igyekezett mindaddig elmenni, amíg a Szovjetunió nem mondott vétőt. Nem véletlenül mondták rá: megtanult gúzsba kötve táncolni” – írta róla Aczél György.⁴ Az 1956 utáni Kádár-képnek többek között arra kell választ adnia, vajon a „szovjet vétő” a legfontosabb paraméter Kádár teljesítményének megítélésében – ez talán nem is szigorúan történettudományi kérdés –, és hogy egyébiránt igaz-e, amit Aczél állít: Kádár a reformpolitikában, a politikai és szellemi élet liberalizálásában, a szabadság kereteinek tágításában valóban mindig elment-e addig a határig, akár saját hatalmát is komolyan kockára téve, ami az ország akkori helyzetében a lehető legtöbb jóval kecsegtetett. Kádár életének bemutatása tehát nem nélkülözheti az utilitárius kalkulust, a hatalmi érdek, a hatalomvágy szerepének vizsgálatát és a hidegháborús korszak realitásainak figyelembe-vételét. Hiba lenne azonban, ha mindezeket a körül-

ményeket pusztán egyfajta semleges politikai pragmatizmus keretébe ágyaznánk, és figyelmen kívül hagynánk a rendszer ideológiai természetét, valamint Kádár és a körülötte sűrűsödő hatalmi elit viszonyát a rendszer ideológiájához, a kommunizmushoz. Ha Kádár és hívei kommunizmust akartak, a ma uralkodó politikai és erkölcsi meggyőződés szerint nem akarhatták a legjobbat az országnak.

KÁDÁR KORSZAKA

Az 1956 és 1989 közötti 33 évre a köztudat magától értetődően alkalmazza a Kádár-korszak elnevezést. A dolog mégsem annyira nyilvánvaló. A Kádár-korszakban a Rákosi-korszak volt a figyelem középpontjában, mert a Kádár-korszaknak attól kellett magát megkülönböztetnie. Igaz, ez nem ment könnyen. Nem volt más választás, mint azt hangoztatni, hogy a Rákosi-korszak rakta le a szocializmus alapjait, tehát alapvetően szocialista rendszer volt, amellyel az 1956 utáni rendszer ebben az értelemben folytonos. Különböztetés 1956-ról nem lehetett volna azt állítani, hogy ellenforradalom volt, s azt sem, hogy a szocializmus építésének nélkülözhetetlen feltétele az egy-párti diktatúra fenntartása. De azt is bizonyítani kellett, hogy a Kádár-rendszer nem a Rákosi-rendszer folytatója. A Kádár-rendszer tehát úgy tett, mintha egyszerre lenne ugyanaz és másmilyen.⁵

Ez az egész szovjet blokk alapvető problémája volt a Sztálin halála utáni korszakban: hogyan lehet szakítani a sztálinizmussal úgy, hogy közben nem szakítunk a rendszerrel. A sztálinizmus kritikája így nem lehetett politikai kritika, mivel a sztálinizmus nem

4 ■ Aczél György: Közelkép Kádárról. *Rubicon*, 2000. 6. szám, 9. old.

5 ■ Litván György: Folytonosság és szakítás a Kádár-rendszerben. *Rubicon*, 1998. 1. szám, 4–5. old.

6 ■ „Hruscsov szerint [...] a személyi kultusz nem volt több, mint annak az embernek a sajátos paranoiája, aki ezt saját önkényuralmának egyik eszközévé tette. Mindazt tehát, ami egy egész rendszerben embertelen volt, egyetlen személyre, egyetlen ember pszichológiájára vezette vissza.” François Furet: *Egy illúzió múltja*. Európa, Bp., 1979. old. „[Kádár...] nem helyeselte, hogy Révai rákosizmust és sztálinizmust emleget, mivel a korábbi vezetés hibái a kádárista interpretáció szerint sohasem álltak rendszerré össze. Ha az MSZMP a hibákat kijavítja, [...] akkor – mondta Kádár – a személyek által elkövetett hibákat kiküszöbölte, és elmondhatja, hogy helyreállította a kommunista rendszer folytonosságát” – írja Kalmár Melinda az 1957. júniusi pártértekezleten Révai és Kádár között kibontakozó vitáról. Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány – A kora kádárizmus ideológiája*. Magvető, Bp., 1998. 39–40. old.

7 ■ Furet: *i. m.* Lásd az *Epilógus* című zárófejezetet, különösen: 831–858. old.

8 ■ Ennek a leghíresebb dokumentuma Bacsó Péter 1969-ben forgatott, majd néhány évre dobozba zárt, ám a legjobbkor elővett filmje, a *Tanú*.

9 ■ Varga László: *Kádár János bírái előtt. Egyszer fent, egyszer lent, 1949–1956*. Osiris–Budapest Főváros Levéltára, Bp., 2001. 100. old.

10 ■ Aczél György szerint ez a politikai búvészkedés elvesztette terét, amikor Kádár 1974-ben menesztette a reformereket, vagyis őt és Nyers Rezsőt, és a centrum kiüresedett. Lásd Aczél visszaemlékezését, *Rubicon*, *i. m.* 9–10. old.

11 ■ Szabó Miklós: A desztalinizáció vége. In: *Beszélő évek*,

lehetett politikai rendszer, hanem csak átmeneti, egy személy jelleméhez, politikai habitusához köthető kisiklás. Ezért beszél Hruscsov és később Kádár is kizárólag a személyi kultuszról.⁶ A sztálinizmus sajátos módon járult hozzá ahhoz, hogy a kommunizmus eszméje megőrizhette vonzerejét azután is, hogy napvilágra kerültek és széles körben ismertté váltak a Gulag és a terror tényei.⁷ Más logika alapján, mint Nyugaton, de Rákosi emléke szintén a kádárizmus legitimitációját szolgálta.⁸ Közismert lett, hogy Kádár maga is megjárta Rákosi börtönét: nem folytatója, hanem áldozata annak a rezsimnek. Lábra keltek a Kádár brutális megkínzásáról szóló híresztelések, amelyekről ma már bizonyosan tudható, hogy hamisak. Kádár tessék-lássék mindig cáfolta ezt a mendemondát, de ez is inkább a visszafogottság és szerénység megerősítő gesztusának tűnt, mint valódi cáfolatnak. A per anyagait, amelyekből kiderült volna, hogy a legenda biztosan nem igaz, gondosan elzárták, illetve nagy részét megsemmisítették (nemcsak ezért, hanem Kádárnak a Rajk-perben viselt szerepe miatt is). Bár könnyen lehet, hogy Varga László fején találta a szöveget: erre a legendára nem Kádárnak volt elsősorban szüksége, hanem a magyar népnek.⁹

Kádár az 1957-es Révai-afférban és később tudatosan élt is ezzel az eszközzel. A párt felső vezetésében mindig ott ültek azok (Komócsin Zoltántól Biszku Bélán át Németh Károlyig), akikre az „ortodoxok” szerepét osztották, hogy Kádárnak legyen tere a centrumban, sztálinisták és a reformerek (a potenciális „revizionisták”, ellenforradalmárok) között egyensúlyozni. A két csoportot egymással tartotta sakkban, a közvéleményt pedig az ortodoxokkal ijesztgette. Ez

1957–1968. 272–280. old., valamint: Rainer M. János: Ki van ellenünk? Kis magyar katonai puccskísérlet. In: *Évkönyv VIII. – 2000. Magyarország a jelenkorban*. Szerk. Kőrösi Zsuzsanna, Standeisky Éva, Rainer M. János. 1956-os Intézet, Bp., 2000. 40–57. old.

12 ■ Dalos György írt erről regényt *Hosszú menetelés, rövid tanfolyam* címmel, Bp., 1988. Lásd még Sasvári Edit: *Miért éppen Pór? – A kádári „üzeneési” mechanizmus természetéhez*. In: *Évkönyv VIII – 2000. i. m.*

13 ■ Varga László: *i. m.*, Huszár Tibor: *i. m.*, valamint: Gyarmati György: Rendőrfőnök és belügyminiszter; Huszár Tibor: Kádár és a Rajk-per; Hajdu Tibor: Farkas és Kádár Rajknál. *Rubicon*, 2000. 7–8. szám. Lásd még: Gyarmati György (szerk.): *Allamvédelem a Rákosi-korszakban*. Történeti Hivatal, Bp., 2000. Kádár János és Farkas Mihály Rajk-kihallgatásáról szóló jegyzőkönyvét először Hajdu Tibor közölte. *Társadalmi Szemle*, 1992. 4. szám.

14 ■ 2000 tavaszán Schmidt Mária nyitotta meg a Történeti Hivatal kiállítását az ÁVH-ról. Felhívta a figyelmet annak a Belgrád rakparti börtönzárkának a rekonstrukciójára, amelyben a téglába vésett felirat tanúsága szerint 1962-ben is raboskodott valaki. Az embertelen körülményeket egy videofelvétellel illusztrálták, amelyet az egykori zárkahelyiségről 2000-ben készítettek. A pincehelyiségben derékig állt a víz. Nem tudni, hogy 1962-ben is derékig állt-e benne a víz. Lehetséges. Schmidt Mária beszédében említette a zárka szellőző berendezését (a készülék szintén látható volt), amelyen keresztül megítélése szerint valószínűleg mérges gázokat vagy tudatmódosító anyagokat fújtak be a cellába. E történeti horrorisztika szerint a Kádár-korszak nemcsak a Rákosi-kortól nem különbözött, de a náci haláltáboroktól sem.

volt a kádári hintapolitika, párton belüli pozíciójának és általános népszerűségének egyik fő biztosítója.¹⁰ Mindez azonban álságos játék volt. Az „ortodoxok” sohasem fenyegették Kádár pozícióját. Az 1961-es balos puccs inkább legenda volt, mint valóság.¹¹ A hatvanas évek elejétől Magyarországra is begyűrűző újbaloldali mozgalmak hazai leágazásai, a „maoista összeesküvők”, nem veszélyeztették a hatalmat, ellenkezőleg, még kapóra is jöttek neki.¹²

A rendszerváltás után megfordult a trend. Ma alig hallani Rákosiról, és úgy tűnik, mintha a Rákosi-rendszer is Kádár rendszere lett volna. A rendszerváltás nézőpontjából ez természetes. A hatvanas évek végének tanulsága az volt, hogy a rendszer nem megreformálható, vagyis hogy alapvetően és strukturálisan mindig azonos volt önmagával.

Az utóbbi időben számos kutató foglalkozott azzal, hogy feltárja Kádár 1956 előtti szerepét a Rákosi-rendszer terrorgépezetében, annak kiépítésében, a Rajk-perben, belügyminiszterként az ÁVH „korszerűsítésében”.¹³ Ezek az elemzések meggyőzően bizonyítják, hogy Kádár 1951-es letartóztatásáig hű és engedelmese katonája volt a Rákosi-rendszernek. Ám a valódi kérdés az: lehet-e azt állítani ennek alapján, hogy a Kádár-rezsim jöttányit sem különbözött elődjétől?¹⁴

ÖRÖK ÉS ÁTMENETI

A Kádár-korszak esetében könnyen azonosítható a kiindulópont, az 1956-os forradalom leverése, ám kevésbé világos, hová akart volna eljutni, mi lett volna uralmának az értelme. Nem azért nem tudjuk a választ, mert még azelőtt megbukott, hogy úgymond elérte volna oda, ahová akart. Azért nem tudjuk, mert az idő előrehaladtával, úgy látszik, már saját maga előtt sem volt világos a célja. Meglepően rövid volt az a szakasz, amikor a forradalom leverése utáni rezsim megpróbálta újrafogalmazni önmagát. Ez a hatvanas évek második felének reformkísérletéig követhető nyomon. A kísérlet lényege: a gazdasági hatékonyság és adaptációs készség növelése, valamint a politikai elnyomás minimalizálása anélkül, hogy ez a rendszer alapját, a párt egyeduralmát és a nőmenklatúra privilégiumait kikezdené. Ez Hruscsov programja volt. Azóta kommunista és antikommunista teoretikusok egybehangzóan és sokszor rámutattak arra, hogy ez fából vaskarika. Olyan ideológia, amellyel a rendszer képes lett volna maradéktalanul azonosulni, nem jöhetett létre. A „Vissza Leninhez!” jelszava egyszerre volt illúzió és porhintés. A marxizmus leninista revíziója és a sztálinizmus között túlságosan nyilvánvaló volt a szoros és szerves kapcsolat. Azok a kísérletek, amelyek a desztalinizáció programjával párhuzamosan új alapokra helyezték volna a szocializmus teóriáját, Magyarországon Lukácstól Liska Tiborig, majd az ellenzék különböző köreiből, kivétel nélkül a rendszer margóján, majd azon kívül, a hatalom ellenében, a szamizdatban születtek. Közös vonásuk volt, hogy óvatos vagy radikális formában,

de megkérdőjelezték a létező szocializmus pártállami strukturáját. Márpedig a párt vezető szerepének tézise a leninizmus, és nem a sztálinizmus eszmekörének volt a leglényege. A sztálinizmus revíziója így voltaképpen a leninizmus revíziója és a kommunista eszkatológia revíziója kellett volna hogy legyen. Ez a szellemi folyamat végbe is ment számos, később renegettá lett egykori kommunista gondolkodónál.

A posztsztálini szovjet és kelet-európai világ alapvonása volt ez a viszonylagosság. A rendszert láthatóan semmiféle komoly külső és belső veszély nem fenyegette. A hidegháborús berendezkedés öröknek tűnt. 1956-ról ma az az általános kép, hogy ez volt a kommunista világrend Sztálingrádjá, a lökés, amely elindította a végromlás felé. 1956 után azonban éppen ennek a fordítottja látszott bekövetkezni. A Rákosi-korszak alig tartott tovább nyolc esztendőnél, 1945 és 1956 között pedig alig telt el több mint egy évtized. Sokan gondolhatták, hogy a kommunista hatalom átmeneti, rövidesen megbukik. És valóban, 1956-ban meg is bukott. De éppen a forradalom leverése tudatosította Keleten és Nyugaton egyaránt, hogy a rendszer nem átmeneti, a szovjetek tartósan itt lesznek. Az itthoni ellenállás gyors megtörésében ez is szerepet játszott.

Am e stabilitással szöges ellentétben állt az, hogy a rendszert mégis a viszonylagosság levegője lengte körül. Azért látszott elfogadhatónak, mert valamihez képest, a Rákosi-korszakhoz, Sztálinhoz, a Szovjetunióhoz vagy Romániához képest jobbnak tűnt, és stabilitása ellenére is átmenetinek vélték, hiszen nem látszott, merre tart. Az emberek úgy tudták, hogy ez az egész csak addig létezhet, amíg a Szovjetunió fennáll, és annak csapatai itt állomásoznak. Arról viszont fogalma sem volt senkinek, ez pontosan meddig lesz így. Az ideológia kiüresedése furcsa bujcskákhoz vezetett. A kádári közmegegyezés kommunikációs alapszerkezete az volt, hogy mindkét fél – az egyszerűség kedvéért a hatalom és a szélesebb közvélemény – ellentétes dolgot gondolt róla, de ezt egyik sem mondhatta ki. A hatalom úgy tett, mintha a nép a szocializmus híve lenne, és ezért támogatná a rendszert, a nép pedig úgy tett, mintha a hatalom csak a szovjet megszállást akarná elviselhetőbbé tenni, és ezt támogatta benne.¹⁵

A KISSTÍLŰSÉG ROBOTOSA

De mi volt a rendszer alakításában Kádár személyes hozzájárulása? Mi köze Kádárnak a kádárizmushoz? Mindenekelőtt az a kérdés, lehetséges-e Kádár politikai pályáját összefüggő elbeszélés keretében taglalnival, kimutatva a folytonosságot, a politikai koncepció kialakulásának fázisait. Huszár Tibor Kádár-életrajzának első, 1956-ig tartó része, bár a második részt még nem ismerjük, kétségeket ébreszt efelől.

A politikai életrajzok általában akkor izgalmasak, ha a biográfus képes kimutatni a személyiség, a politikai habitus alapvonásait, amelyek kanyarulatok,

váltások, sőt gyökeres szellemi vagy politikai pálfordulások ellenére változatlanul reprezentálják a hőst, és magyarázzák döntéseit.¹⁶ Huszár Tibor könyvének az a legszembetűnőbb vonása, hogy úgy tetszik, erre a szerzőnek esélye sincs. Ráadásul ez mintha nem az ő hibája lenne. 1956 előtt Kádár János mint önálló politikai személyiség egyszerűen nem létezik. Az életrajzi monográfia első vastos kötetét lapozgatva egyetlen Kádártól származó politikai iratot, beszédet, kéziratot, memorandumot, állásfoglalást, cikket sem találunk. Biztosan nem azért, mert Huszár nem ismeri őket, hanem azért, mert ilyenek – vagy legalább olyanok, amelyeket a hős jellemzéséhez, pályájának bemutatásához érdemes lenne idézni – egyszerűen nincsenek. Huszár legfeljebb a különböző testületi ülésekről szóló jegyzőkönyvekből tudja idézni Kádár megszólalásait, amelyek nem tükröznek sem önálló véleményt, sem szuverén politikai habitust. Néha az olvasó úgy érzi, hogy Huszár is csak azért idéz időnként belőlük, hogy megmutassa: nem érdemes idézni belőlük. „Megőrződött beszédvázlatai, írásai szókészletükkel, stílusris bizonytalanságaikkal nemcsak a műveltségbeli deficitet tükrözik, de azt is, hogy még nem szuverén politikust, hanem tanítvány. [...] Kádár Jánosnál nagyobb terepismerete bizonyos realitásérzékkel, az egyes rétegek hangulati elemeinek finomabb érzékelésével párosul, ám e valóságkép meghatározó jellemzője a társadalmi-politikai élet szereplőinek lenini-sztálini sematizmusok szerinti kategorizálása” – írja arról az időszakról, amikor Kádár, műveltségbeli hátrányát behozandó, 1945 tavaszán Lukácshoz járt továbbképzésre (97. old.). Kádár 1956 tavaszán maga is így tekint vissza erre: „Kérem, elvtársak, én évekig éltem és dolgoztam Rákosi elvtárral, mindennapos, közös munkán, és megmondom maguknak, soha életemben olyan nyugodtan nem aludtam, mint akkor, mikor nekem az volt a feladatom, hogy figyeljek arra, hogy Rákosi elvtárs, Gerő elvtárs, Révai elvtárs, és hozzáfűzöm, Farkas Mihály, mit mond, mit tesz, mert egy becsületes kommunis-tának az a dolga, hogy törje a fejét, hogyan kell vég-

15 ■ Ennek az állapotnak a legjellegzetesebb tünete, az életmódivitáknak nevezett álviták sora volt a hatvanas évek elejétől a hetvenes évek közepéig. Lásd még Nádas Péter: *Mese a tűzről és a tudásról*. In: Uő.: *Játéktér*. Szépirodalmi, Bp., 1988. 89–90. old.

16 ■ Lásd pl. Rainer M. János: *Nagy Imre. Politikai életrajz, I–II*. (1896–1953 és 1953–1958), 1956-os Intézet, Bp., 1996.; Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Sik Kiadó, Bp., 1997.; Uő.: *Egyetlen élet. Gimes Miklós története*. Sik Kiadó–1956-os Intézet, Bp., 1999.; Kövér György: *Losonczy Géza, 1917–1957*. 1956-os Intézet, Bp., 1998.

17 ■ Bár Aczél olykor mintha maga sem tudná eldönteni, hogy lenézzé vagy csodálja Kádárt. Lásd Részletek az Aczél-memóár kéziratából. *Beszélő*, 1999. június. Körösi Zsuzsa, Molnár Adrienn: Kádár János a kortársak emlékeiben. *Rubicon*, 2000. 7–8. szám. Lásd még: Huszár: *i. m.* 92. old.

18 ■ Kádárt 1951. április 20-án, Zöld Sándor öngyilkosságát követően tartóztatták le. 1951. december 18-án összeesküvés, kémkedés és hazaárulás vádjával életfogytiglani börtönrre ítélték. 1954 júliusában részlegesen rehabilitálták, és szabadságra helyezték.

rehajtani, és mit tehet ő a maga részéről. Ez egy áldásos állapot volt, elvtársak. Megmondom, ebben volt egy bizonyos vakbizalom is, és az a vakhit, vakbizalom nem egészséges vonása a pártéletnek. De bizalomra igenis szükség van, elvtársak.” (95. old.)

A Rákosi-korszak nem kedvezett az önálló egyéniségek kibontakozásának, még ha legmagasabb szintű pártvezetőkről volt is szó. Kádár pedig nem volt literátus ember. De ez az üresség akkor is meghökkenítő: a hatalmon lévő kommunista párt egyik legmagasabb rangú vezetőjének, aki volt belügyminiszter, a szűkebb állambiztonsági bizottság tagja, a párt főtitkárhelyettese, nincs számba vehető intellektuális története. Kádár politikai pályája persze mozgalmas. De az életrajzíró sem Kádár 1956 előtti előmenetelét, sem pedig meghurcolását nem tudja hőse politikai megnyilvánulásaihoz kötni. Kádár sosem azért került magas pozícióba, lépett följebb a ranglétrán, mert valamit tett vagy valamit képviselt. Jószerivel csak azért, amint Huszár erre többször is fölhívja a figyelmet, mert azon kevesek közé tartozott, akik vezető állásba jutottak a hazai illegális kommunista mozgalomban – tegyük hozzá, akkor, amikor lényegében a párt nem is létezett, és alig tucatnyian lézengtek körülötte (lásd a *Lefejezett serreg nélkül vezetés élén* című alfejezetet, 51. old.) –, és aki nem volt zsidó származású, amire Moszkvában figyeltek (uo. 89–102. és 123–124. old.). A kirajzolódó személyiség sem titokzatosnak, sem nagy ívűnek, sem tehetségesnek, sem rokonszenvesnek nem tűnik. A dolog annál meghökkenőbb, mert érdekes ellentmondásban van azzal a képpel, ami róla a kortársakban élt. Széll Jenő, aki megjárta a börtönét, és Aczél György, aki haláláig hű követője volt, egyként úgy emlékeznek rá, mint kifejezetten karizmatikus, megnyerő személyiségre, aki nem volt ugyan művelt, de megvolt a magához való esze.¹⁷ Nem tudni persze, mennyi része volt ebben valamiféle értelmiségi nosztalgianak a nép egyszerű fia, a munkásosztály reprezentánsa iránt. Kádár 1945 utáni politikai pályájának bemutatásakor Huszár Tibor külön alfejezetet szentel Kádár 1945-ös országgyűlési választások kapcsán megfogalmazott „különvéleményének” (amely, mint kiderül, valójában rálicítal Rákosiékra). (Lásd Az 1945 őszi választások s annak következményei [Kádár János „különvéleménye”] című alfejezetet. Uo. 102–108. old.) Úgy tűnik, lényegében ez az egyetlen alkalom 1956-ig, amikor Kádár politikai kérdésben a pártvezetésen belül „különvéleményt” fogalmaz meg, egyébként Rajk hozzászólásához csatlakozva.

Huszár, források híján, nem nagyon tehet mást, mint hogy újra és újra a szociálpszichológia eszköztárát próbálja bevetni, hogy megragadhassa a személyiséget. Evvel sincs könnyű dolga, hiszen Kádár nemcsak múltja sötét foltjairól nem volt hajlandó sohasem beszélni, hanem magánéletéről, belső világáról sem. Ezért Huszár gyakran hosszú és olykor zavaros, erőltetett eszme-futtatásokba bonyolódik Kádár apahiányáról, kisebbségi komplexusáról, a kirekesztettség okozta frusztrációról, a párt mint közösség iránti

vágyáról, természetes, a műveletlenségét ellensúlyozó valóságérzékéről – noha ez utóbbival kapcsolatban konkrét politikai ügyben valójában egyszer sem sikerül bizonyítania, hogy Kádár ítéletei és értékelései 1945 és 1956 között közelebb álltak volna a valósághoz, mint a voluntarista Rákosiéké nézetei.

Ezek természetesen fontos részletek, de nem pótolják azt, ami egy politikai életrajz sava-borsa: ki volt Kádár, a politikus? Amit a forrásokból tudhatunk, nem túl hízelgő: Kádár hatalomvágyó, sunyin helyezkedő, céltudatosan hízelkedő; alkalmanként, mindenekelőtt a saját perében gyáva személyiségnek tűnik. Rendre kiderül az is, hogy hazug természetű, őszintétlen ember volt, akit alig foglalkoztatott más, mint Rákosi és a szűkebb kör utasításainak hű és szolgai képviselője és önnön sérelmeinek (1951 és 1954 közötti bebörtönzésének) orvoslása. 1956 előtti pályafutásának egyik legfontosabb pillanatában, a Rajk-perben a magatartása brutális, cinikus és kegyetlen. Huszár Tibor nem tesz kísérletet arra, hogy Kádár politikai tevékenységének legkevésbé sem dicséltetjes mozzanatait takargassa. Ha nem annyira kíméletlen is, mint Varga László, semmilyen fontos körülményt nem próbál elrejtteni. Beszámol az egyik első, Kádárt is érintő koncepciósi perről, a Skolnik-ügyről, mint Kádár első „bűnbeeséséről”. Az ügy 1945 tavaszán zajlott, és Kádárnak tudnia kellett, hogy Skolnik József ártatlan, mégsem volt bátorsága közbelépni (85–89. old.).

Varga László könyve nem életrajz, hanem forrásközlés. A közreadott dokumentumok Kádár 1956 előtti pályájának két legfontosabb eseményére, a Rajk-perre, illetve saját perére, bebörtönzésére és rehabilitálására vonatkoznak.¹⁸ A Rajk-perről sok minden tudható volt korábban is, Kádár pereiről kevesebb, de a legfontosabb iratok közlése, esetenként újraközlése egy kötetben a két per szoros összefüggései miatt indokolt.

Kádárt Varga az első perben „tettesként”, a másodikban „áldozatként” jeleníti meg. A könyv egyik nyilvánvaló tanulsága, hogy tettes mivolta és áldozattá válása között közvetlen kapcsolat állt fenn: áldozatszerepére éppen korábbi tettes mivolta predesztinálta. A Rajk-pernek nem ő volt az értelmi szerzője, de mint az egyik legmagasabb rangú pártvezető, a koncepció egyik kétség és ellentét nélküli fő végrehajtója volt. Ugyanakkor a múltja miatt (1943-as pártfeloszlásban játszott szerepe, különös kalandjai a Horthy-korszak politikai rendőrségével) még Rajknál is sebezhetőbb volt, kézenfekvő áldozata a pártapparátust érintő második nagy tisztogatási hullámnak. A Kádár-ügy 1951-ben kimondatlanul, de a Rajk-ügy folytatásának is készült, így Kádárnak a Rajk-perben játszott szerepe különös interferenciát okozott. De a két per közötti összefüggésnek Kádár személyén és a koncepció hasonlóságán túl van egy mélyebb rétege. A sztálini kor politikai pereinek egyik jellegzetessége, hogy voltaképpen esetleges, ki

az áldozat, és ki a tettes (még ha az nem teljesen esetleges is, hogy az adott pillanatban kit milyen körülmények tesznek alkalmassá az áldozati szerepre.) A per kollektív produktum, a párt, a rendszer megjelölésének, működtetésének egyik fontos színtere, amelyben tettes és áldozat egyaránt a rá kiosztott szerepet játssza. A szerepek azonban bármikor fölcserélhetők, bárki bármelyik szerepbe belehelyezhető. A párt érinthetetlen, nem hibázhat. Minden baj, visszasság kizárólag az ellenség tudatos aknamunkájának tulajdonítható. A koncepciók per egyik fontos funkciója, hogy fölmutassa az ellenséget, a bűnöst, az árulót. A per másik fontos szerepe, hogy állandó feszültségben és félelemben tartsa nemcsak a társadalmat, hanem magát a pártot, az apparátust is. Ehhez pedig újra és újra meg kell mutatni, hogy a pártot megszemélyesítő legfőbb vezetőn kívül senki sem érinthetetlen. Így a korábbi tettesek mindig potenciális áldozatok, ideális bűnbakok a terror következő hullámában. Elég Jezsov, Jagoda, Berija (Kádár, Péter Gábor vagy Farkas Mihály) sorsára utalni. Varga koncepciója tehát helyes: a kép a két per együttes bemutatásával válik teljessé.

1949. június 7.: „Kádár János: Te azt mondod, becsületes párttag vagy. Mit gondolsz, múlt év augusztusában miért határozott úgy a párt, hogy te hagyd ott a belügyet? Mert becsületes párttag voltál? Rajk László: Én azt hiszem, hogy azért, mert... K. J.: Mondd csak, tudod te azt, hogy múlt év augusztusában a mi pártvezetőségünk neked egy utolsó lehetőséget adott arra, hogy mutasd meg, hogy becsületes ember is tudsz lenni? Tudod ezt? R. L.: Tudom, igen. K. J.: Akkor miért mondod itt nekem azt, hogy becsületes ember vagy? R. L.: Én semmiféle olyan dolgot nem tettem a párttal szemben, ami a párt árulását, tudatos árulását... Farkas Mihály: Mi ez? Ez kommunista-hoz illő magatartás? R. L.: Nem kommunista-hoz illő magatartás, azért énnekem bűnhődni kell, hogy politikailag ennyire vak voltam, de azt, hogy én mindezt tudatosan csináltam volna, mert én magam is provokátor vagyok, imperialista ügynök vagyok, ez nem áll. K. J.: Jó. Ide figyelj! Mondtam, hogy nekünk nem sok időnk van, egyet monddok. Te nem a mi emberünk vagy, hanem az ellenség embere vagy. Ezt jegyezd meg magadnak! R. L.: Én kérlek titeket, hogy... K. J.: Ne mosolyogj rajta, mert itt... R. L.: Én nem mosolygok, kérlek titeket, hogy ne legyen itt egy tragikus tévedés. K. J.: Álljunk meg! Ezt jegyezd meg magadnak: te nem a mi emberünk vagy, hanem az ellenség embere vagy. Ezt jegyezd meg magadnak! Másodszer: hogy ne legyenek semmiféle illúzióid, a mi pártvezetőségünk teljes egyetértésben van ebben a kérdésben. Megértettél engem? R. L.: Megértettek.”

1951. május 18.: „Farkas Vladimír: Itt leírta? Kádár János: Itt leírtam. F. V.: Igen. Ezt fenntartja. K. J.: Meg szeretnék valamit mondani. F. V.: Hát maga sokat mondogatott már itt, maga mesélt sok mindent. A május 27-i feljegyzését maga írta? K. J.: Én. F. V.:

Diktálta magának valaki ezt? Megmondták, hogy mit írjon? K. J.: Nem mondták, de előtte beszéltünk.

F. V.: Azt mondták magának, hogy maga írja le, hogy Trumannal találkozott az... K. J.: Nem. [...] F. V.: Nem. Önszántából írta ezt le. [...] Itt leírta maga, hogy a maga cselekedete a pártfelosztatással kapcsolatban egy tudatos, ellenséges cselekmény volt. [...] Így van? K. J.: Igen. F. V.: Akkor ezt maga miért nem mondja? Miért kell ezt nekem mondanom? K. J.: Szóval, mert én értékelni akartam azt, amit csináltam. [...] F. V.: Igen? Hát mi most értékeljük azt, amit maga leírt. Hogyan értékeljük tehát? Foglaljuk össze ezt a kérdést! K. J.: Szóval azt, hogy én tudtam azt, hogy ez egy óriási engedmény a burzsoáziának. F. V.: Engedmény? Mióta nevezik a kommunisták ezt engedménynek? Ezt engedménynek nevezük mi? Miért beszél maga ezen a furcsa nyelven? [...] Mi az, hogy engedmény a burzsoáziának? Hogy nevezük mi ezt? K. J.: Osztályárulásnak.” (158–159., 220–221. old.)¹⁹

A sztálinista koncepciók perek iratai nehéz helyzet elé állítják a történezt. A helyzet hasonló a titkosrendőrségi iratok elemzésének problémájához: mindkét esetben az a kérdés, valójában miről is szól az irat. „Az ügynökök hazudnak, túloznak, »számukra semmi sem egészen az, aminek látszik...; jelentéseik még az őket »tartók« számára is gyakran kétségesek. [...] a kihallgatási jegyzőkönyvekből is az operatív tiszt hangja hallatszik, [...] a Belügy szervei megtévesztő, önmagukat mentő, saját szerepüket kiemelő, elkendőző jelentéseket írnak a pártvezetésnek, amelyik viszont az »országot« akarja megtévesztetni.”²⁰ A koncepciók perben tevékenykedő vizsgálótiszt, akár csak a rendőrségi spicli, sajátos viszonyban áll azzal a valósággal, amelyet leír. Az általa létrehozott narratíva nem a valóság, sokkal inkább a helyzet, a folyamat, a gondolkodásmód, a mechanizmus tükre. De galibát okozhat, ha a peren keresztül nem pusztán a rendszer valóságát akarjuk megérteni, hanem a perben résztvevők, esetünkben mindenekelőtt a vádlott valóságos mivoltát is meg akarjuk ragadni.

A koncepciók eljárás dokumentumai többszörösen torzult valóságot tükröznek. A vizsgálótiszt nem az igazságot akarja hallani, hanem az előre fölvázolt koncepciót. Sugalmaz, de nem mondhatja ki nyí-

19 ■ 1. számú irat. Rajk László kihallgatása, 1949. június 7.; valamint 10. számú irat: Kádár János kihallgatása (1951. május 18.).

20 ■ Rév István: Arkheion. Kenedi János „Kis állambiztonsági olvasókönyv” című könyvéről. *Beszélő*, 1998. április, 35–36. old.

21 ■ Terhelő vallomást tett, nemcsak az őt „bemártó” Szakasitsra, hanem Gács Lászlóra és Donáth Ferencre is. 10-es számú dokumentum, Kádár kihallgatása, 1951. május 18. Varga: *i. m.* 237. old. Huszár ezt a momentumot egyébként nem említi.

22 ■ Lásd 1952-ben, már elítélése után a börtönben írt levelét, amelyben főképp arra koncentrált, hogy maga helyett Péter Gábert keverje gyanúba. Huszár: 196. old. és Varga: 113. old. A börtönből szabadult kommunisták kétféle típusáról: Rainer M. János: Hosszú menetelés a csúcsra. *Rubicon*, 2000. 7–8. szám, 36. old.

tan, mit is vár pontosan, hiszen akkor megkönnyítene az áldozat dolgát. Nemcsak olyasmit vár tőle, amit már maga is előre tud. Gazdagítani szeretné a koncepciót, olyan információkat is remél, amelyekre maga előre nem gondolt, de amelyek később, más ügyben vagy az ügy folytatásaként, például más ellen is fölhasználhatók. Ehhez fenn kell tartani a bizonytalanság bizonyos fokát. Arra kell kényszeríteni, ösztökélni az áldozatot, hogy kétségbeesett erőfeszítésben, amint azzal kísérletezik, hogy a számára legkevésbé súlyos következményekkel járó, de a vizsgálo számára már elfogadható történettel rukkoljon elő, maga találjon ki új elemeket. A vádlott ráadásul reménytelen foglya annak a fogalomkészletnek, amelyet a párt és a párt képében megmutatkozó vizsgálótiszt diktál. A koncepció eljárás hosszú és gyötrelmes alku. És ebben az alkuban mindkét fél egy mesterséges és kiszámíthatatlan nyelvet beszél, miközben a kimondott szavak tétje élet vagy halál.

Varga László kimerítő bevezető tanulmánya alapos forráskritikai elemzéssel igazít el a hazugságok, ferditések, utólagos magyarázkodások dzsungelében. De van egy fogasabb kérdés: mondhatjuk-e igazából, hogy ezeken a kihallgatásokon Kádár beszél? És különösen: van-e bármi alapunk, hogy azt gondoljuk, ez a Kádár ugyanaz a Kádár, aki 1956 után kormányozta az országot? A helyzet mintha a fordítottja lenne Huszár problémájának. Huszár azzal küszködik, hogy egységes portrét vázoljon fel, valódi személyiséget rajzoljon, releváns alapanyag nélkül. Varga esetében az a kérdés, elegendő-e a perbeli Kádár bemutatása ahhoz, hogy megtudjuk, ki volt ő.

Huszár és Varga könyvéből egyként tudható, hogy Kádár szinte mindig és minden elemében hazudott, amikor 1956 előtti pályafutásának legkínosabb fejezetei, a Rajk-per és saját koncepció per kerültek szóba. Vagy jobb esetben mélyen hallgatott róluk. Hazudott, amikor később azt állította, hogy félrevezették, és bűnösnek hitte Rajkot. A döntő információknak birtokában volt, például annak, hogy Szónyi Rajkot befektető vallomása hamis, kínzással csikarták ki. A Rajk letartóztatását elhatározó szűkebb pártvezetőségi ülésen részt vett, bár ezt egész életében tagadta (Huszár: 143. old.). Talán azért, mert végrehajtó volt, nem pedig értelmi szerző vagy kezdeményező, (ami felelősségét nem csökkenti). Kezdetől fogva részt vett az ügy lebonyolításában (Huszár: 143–153. old., Varga: 21–23., 47–57. old.). Nem mondott igazat akkor sem, amikor azt állította, azután lett kegyvesztett Rákosi szemében, amikor Rajk kivégzését követően kifejezte kétségét a vádakkal kapcsolatban, sőt még lemondását is följajánlotta. Huszár azt írja, hogy Rajk kivégzése után Kádár pozíciói nem gyengültek, igaz viszont, hogy terjedt a gyanakvás légköre, ami fokozatosan Kádárt is gyanúba keverte.

Varga rekonstrukciója kissé darabosabb: „Kádár hinni akart Rákosinak, tehát hitelt adott Rajk bűnös-

ségének, a legképtelenebb vádaknak, és szó nem volt arról, amit később előszeretettel hangoztatott, hogy a [Rákosival folytatott] beszélgetés után benyújtotta volna lemondását.” (Huszár: 153–155. old., Varga: 58–60. old.) Végül: hazudott akkor is, amikor azt állította, hogy a saját perében minden vádat elvállalt ugyan, de másokra nem tett terhelő vallomást.²¹

Az Államvédelmi Hatóság kihallgatóhelyisége nem a legalkalmasabb terep egy ember kvalitásainak, erkölcsi tartásának megítélésére. Az viszont árulkodó, hogy Kádárnál semmi jele annak, ami sok más sors-társában lejátszódott, hogy akár a Rajk-per, akár saját pere alapján levonta volna a tanulságokat a rendszer természetével kapcsolatban. „Kádárnál nyomát sem leljük annak, hogy utólag megpróbálta volna maga számára teljes egészében feltárni mindazt, ami előbb Rajkkal, majd vele történt. 1956-ig még voltak ilyen törekvései, de ezek maguk is tökéletesen beleillettek a »koncepcióba«, saját ártatlansága tudatában kereste a valódi »bűnöst«, a valódi »árulót«, a valódi imperialista »ügynököt«. A börtönben Péter Gábor személyében vélte megtalálni azt, szabadulása után már Farkas Mihályéban, ekkor azonban a tisztázás szándéka helyett már egyre inkább a személyes bosszú lépett.” (Varga: 672. old.) Önvallomásaiból, leveleiből, mindenekelőtt Rákosinak írt leveléből az derül ki: kizárólag attól rettegett, hogy ő is Rajk sorsára jut, és kizárólag a saját ügyében elszenvedett sérelem foglalkoztatta.²² Hogy ezek a perek helytelenek, arra semmilyen utalást nem tett sem akkor, sem később. Ellentétben Nagy Imrével, nem kísérletezett azzal, hogy elősegítse a koncepció per nyomán bebörtönzött kommunisták szabadon bocsátását, leszámítva természetesen saját magát. A börtönből kikerülve lelkesen asszisztált ahhoz, hogy a koncepció perékért kizárólag Farkas Mihályt és Péter Gábort tegyék meg bűnbaknak. Rákosi ekkor még szilárdan kezében tartotta a pártot, Kádár pedig úgy gondolta, vele nem tanácsos ujjat húzni. Annak sincs semmi jele, hogy a Rajk-per miatt komoly lelkiismeret-furdalás gyötörte volna, vagy azt összefüggésbe hozta volna az ellene elkövetett igazságtalansággal: 1954-ben, miután leszögezi, hogy „A Rajk-ügy reális alappal nem rendelkező, az imperialista kémszervezetek Péter Gábor által végrehajtott provokációja”, néhány sorral odább így folytatja: „[Rajk...] elméletileg képzetlen, sőt gondolkodásában sovíniszta és fasiszta teóriák hatása is tapasztalható volt.” (Idézi: Huszár: 212., 213. old., Varga: 58. old.) „Ugyanakkor a »trojka« és személy szerint Rákosi szerepéről nem tesz említést. Mintha az Államvédelmi Bizottság szűkebb testülete, a Katonai Bizottság [ez a Rajk letartóztatását elrendelő testület, amelynek Kádár is tagja volt – M. A.] nem is létezett volna, és nem Rákosi lett volna a demiurgosza Rajk László ügyének. Saját felelősségéről e per előkészítésében szintén nincs szava. Az elhallgatás tudatos, az emlékezet szelektivitását morálisan nem igazolható érdekmegfontolások befolyásolták” – fo-

galmaz kicsit talán túlságosan is szőrmentén Huszár Tibor (141–144., 213. old.).

1956. júliusi központi vezetőségi ülésen – ez az a plénum, amelyen Rákosit leváltották – hozzászólása még mindig igen óvatos és simulékony. A párton belül a felszólalás mégis nagy port kavart, és sokan Rákosi egyik lehetséges utódjaként tartották számon (277–278. old.). Huszár szerint ez a fordulópont Kádár pályáján. Ekkor szakított Rákosiékkal. Tegyük hozzá, Rákosi már bukott ember volt. Huszár is elismeri, hogy a beszédnek nagyobb volt a hatása, több illúzió fűződött hozzá, mint amit a tartalma és hangvétele indokolt volna. „Ha 1956 márciusában áll a Rákosi leváltását követelő mozgalom élére, még lett volna esélye – ha kevés is –, hogy közelítse a pártfunkcionáriusok és a pártértelmiségiek ellenzéki csoportosulásait, s kezdeményezze legyen Nagy Imre kikerülhetetlen rehabilitálásának” – írja Huszár a helyzetről (276. old.). A Nagy Imre körül csoportosulóknak azonban csalódnuk kellett. Kádár a távolságtartást később a pártegység megbomlásával kapcsolatos aggodalmaival indokolta (259. old.).²³ Kádárnak 1956 után is kedvenc vesszőparipája volt a pártegység. Úgy tűnik, ez volt az egyetlen dolog, ami politikai eszmének nevezhető, és amihez mindig következetesen tartotta magát. Amit azért nagy ívű és bátor politikai gondolatnak még az adott körülmények figyelembevételével sem nevezhetünk. Huszár nyilván azt akarja sugallni, hogy ha Kádár akkor merészebb és határozottabb, és szembe mer szállni Rákosival, lehet, hogy sok minden másképp alakul: nincs 1956, nincs megtorlás, és nincsenek sortűzek és kivégzések.²⁴ Ez lehetett volna az a döntő lépés, amelyre 1956 után viszont Kádár mindig hivatkozott: a hibák kijavítása már az „ellenforradalom” előtt elkezdődött, az ellenforradalom csak a már megkezdett útról térítette le az országot. Ha így lett volna, a lehetőség elszalasztásáért elsősorban önmagát, politikai képzelőereje és bátorsága hiányát okolhatta volna.

Egy ponton mégis felvillan valami Kádár politikai habitusából. A Központi Vezetőség 1956. március 12–13-i ülése volt az első magas szintű pártfórum, ahol Kádár, aki megyei titkárként kapott meghívást, kiszabadulása óta először hozzászólott a vitához. Hruscsov titkos beszéde és Rajk László részleges rehabilitációja után vagyunk, Rákosi pozíciói egyre gyengébbek, érik a változás a párton belül. Az ülésen természetesen szóba került a rehabilitációk kérdése, ami Rákosi személyes felelősségét is érintette. Huszár így vezeti föl az elemzést: „Jóllehet nyilvános szereplésekkel nem hívta föl magára a figyelmet, egy nem szervezett, pontosan nem körülhatárolható vékony szimpatizáns gyűrű alakult ki személye körül, s talán azzal is számolnia kellett, hogy e közeg kritikai szellemű hozzászólást vár tőle. Ugyanakkor változatlanul nem látta elérkezettnek az időt a Rákosival való teljes szakításra. Nem utolsósorban azért, mert tapasztalt sakkjátékosként tudta: nem lehet egyszerre minden fronton támadni, s neki – már-már rögzsz-

mésen – elsősorban Farkas Mihállyal volt elszámolnivalója.” Majd Huszár rátér a beszédre: „Rákosi elvtársnak azzal a megállapításával szeretném kezdeni, amikor (!) a referátum végén azt mondta, hogy pártunk politikája minden tekintetben helyes. Ez a Politikai Bizottság referátuma, s én azt hiszem, hogy ez a megállapítás megfelel a valóságnak. [...] 1953 júniusa óta egy egész sor kérdésben nagyfontosságú határozatot hozott a Központi Vezetőség: az egyszemélyi vezetés kérdésében, a törvényesség kérdésében, majd az 1953-as határozat jobboldali eltorzításának felszámolása kérdésében. [...] Azt hiszem, elvtársak, hogy valószínű, pártunk minden tagja abban a meggyőződésben él, amiben magam is élek, hogy pártunk politikai vonala helyes.” Kádár a párthatározatok mögé bújik, és ügvel arra, hogy Nagy Imréné is odaüssön egyet. „Felszólalása egyszerre volt fondorlatos és kritikai” – veti közbe Huszár. A beszédet Kádár a következő konklúzióval zárja: „Megmondtam Rákosi elvtársnak azt is: a Központi Vezetőség tagjai tévednek, ha azt hiszik, hogy a munkást a padnál, a parasztot ott a tsz-nél, vagy a tsz szélén, ugyanazok a problémák foglalkoztatják, mint önöket. Náluk a dolog másképpen jelentkezik. Nekik van egy elemi alapvető igényük, hogy értelmesen és helyesen vezessék őket, a gazdasági építés területén is és a politika területén is.” Huszár kommentárja: „A szöveg [...] paternalista előfeltételezésen alapszik. [...] Kádár nem tudott – és nem is akart – mai fogalmakkal élve, az államszocializmus keretein túllépni: a gátlástalan és irracionális diktatúrának számára a tapasztalatokkal józanul számot vető, a dolgozók bizalmán alapuló tekintélyuralom, az autoriter hatalom volt az elfogadható alternatívája.” (242–245. old.) Ez igaz, és ez tekinthető az 1956 utáni kádári paternalizmus megelőlegezésének. Huszár szerint ebben a felszólalásban is tükröződik az a bizonyos valóságérzék, a ragaszkodás a való élet példáihoz, amely addig is és 1956 után még inkább jellemezte Kádár habitusát. Talán ez is látszik benne. De ha már pszichologizálunk, szerintem más is látszik belőle, sőt inkább valami más: a fal mellett sompolygás és a póz. A kisstílűség és a meghunyászkodás póza. Kádár 1956 előtt azt a szerepet játszotta, amelyet rá osztottak: ő a nép egyszerű fia, aki sem-

23 ■ Erre hivatkozott, amikor nem ment el Nagy Imre 60. születésnapjára 1956. június 7-én.

24 ■ Ez a spekuláció 1956 friss nyugati elemzéseiben is előfordul. Adam Ulam írja a Hruscsov-beszéd által megnyitott perspektívákról és a magyar forradalom okozta visszarendeződésről: „Ha a magyar tragédiára nem kerül sor, akkor elképzelhető lett volna, hogy 1956 végére a Kreml új szellemisége a kommunista nemzetek valódi közösségének kialakulásához vezetett volna, és a »proletár internacionalizmus« [...] talán valóban megvalósulhatott volna.” Adam Ulam: *The Communists. In: New Evidence on Soviet Decision-Making and the Polish and Hungarian Crises. Cold War International History Bulletin*, issues 8–9, tél 1996/1997. 155. old.

25 ■ Rainer: *i. m. II.* 1953–1958, 487. old.

26 ■ Kisebbségi komplexusa Varga László szerint leginkább Rajk Lászlóval szemben volt érezhető.

mit nem tud ugyan, de helyén van az esze, és minden vágya, hogy a bölcs és képzett vezetők útmutatása nyomán részesüljön a kommunizmus áldásából. Tanítvány és egyben közvetítő. Kádár valójában ennek a szerepnek, és nem politikai képességeinek köszönhetően 1956 előtti pártkarrierjét. Huszárnál mindez a későbbi pragmatikus államférfiú előiskolájává stilizálódik. Pedig csak anyai történetik, hogy 1956-ban eltűnik mellőle Rákosi és Nagy Imre. „Az örök legkisebb fiú, az apa nélkül felnőtt, komplexusoktól gyötört Kádár számára egy szimbolikus (Rákosi) és egy valóságos (Nagy) apagyilkosságon keresztül vezetett az út a hatalomhoz, ahol végre egyedül maradt” – írta Rainer M. János Nagy Imre-monográfiájában.²⁵ 1956-ban hirtelen ez a szerep kerül a hatalom fókuszába, ez a szándékosan mimelt kisztílúség válik a hatalom arculatának meghatározójává. Igaza van Huszár Tibornak: az 1956. márciusi felszólalás fontos momentum. Sok tekintetben előre vetíti, mit várhat az ország attól, aki 1956 után legfőbb vezetője lesz. Előttünk áll a kisztílúség robotosa. A tények ismertetésében és értékelésében alig van különbség Huszár Tibor és Varga László között. De vannak hangsúlybeli eltérések. Varga nemigen pszichologizál, sokkal pörébbben ábrázolja Kádárt. Gyáva és köpönyegforgató intrikusként mutatja be, akinek kisebbségi komplexusa a mellőzöttségérzet miatti sértettséggel párosult (*Zárszó. A meggyőződés nélküli ember*, 669–679. old.).²⁶ Ha Varga László a sztálinista korszak mechanizmusát akarta volna bemutatni, jószerivel bármelyik ügyet elővehette volna. Mint utaltam rá, ezekben az ügyekben a személyiség majdhogynem irreleváns. Ő Kádár ügyeit választotta. Bizonyára nemcsak azért, mert Kádár az akkori korszaknak is egyik vezető politikusa volt. Érezhető a szándék, hogy az 1956 után kialakuló és ma is élő Kádár-mítoszra éppen Kádár 1956 előtti mivoltának bemutatásával mérjen döntő csapást. „Nem volt a magyar történelemben senki más, aki olyan alacsonyról indulva olyan magasra jutott volna, mint Kádár János. Néhány uralkodót leszámítva, nem volt olyan politikus sem, aki hozzá hasonlóan több mint három évtizedet töltött volna a csúcson. S csak keveseknek adatott meg, hogy – már életükben – egy egész korszak névadói legyenek. Végül: kevés politikusnak sikerült a kortársaiban, a közvéleményben olyan hamis képet kialakítania saját magáról, mint Kádár Jánosnak.” (669. old.) Egy szempontból az eljárás, ha kockázatos is, nem jogosulatlan. Azt nem tudhatjuk ugyan pontosan, hogy a perben ki beszél, de arról lehet sejtésünk, milyen ember az, aki hajlandó részt venni egy olyan rendszer működtetésében, amelynek fő jellegzetessége a politikai koncepció per. Márpedig Kádár nem volt kívülálló: mindenekelőtt és elsősorban részese és működtetője annak a rendszernek, amelynek később egy időre maga is áldozatává vált. Ha valaki, ő tudhatta, mindez miről szól. De Vargának könnyebb volt a helyzete. Eleve úgy tervezte, hogy Kádár ki-

szabadulásával és rehabilitálásával, tehát még 1956 előtt, abbahagyja a történetet. Huszár viszont tudja, hogy neki folytatnia kell. Érthető, hogy meg akarja menteni hősét a második kötet számára.

Az 1956 utáni Kádár-képnek része volt Kádár, az áldozat, Kádár, a dörsölt taktikus, Kádár, a pragmatikus, és legfőképpen: Kádár, a népfí, aki ért az egyszerű emberek nyelvén. De fontos szem előtt tartani, hogy ez a Kádár-kép szintén kollektív produktum. Politikailag sugallt és manipulált, hiszen Kádár népszerűségét szolgálta, de alakításában részt vett a magyar nép, a közvélemény, amely kénytelen volt elfogadni Kádárt 1956 után, és ezt a tényt föl kellett dolgoznia. Az a gyanúm, hogy Huszár a biográfia első, közreadott részében ezt az 1956 után megszülető, kollektíve előállított fantomképet valóságos személységként kezelte, és ennek nyomait próbálta visszakeresni az 1956 előtti Kádár alakjában.

A KÁDÁR-KOR TÖRTÉNETI KÜLDETÉSE

A rendszerváltás óta mindeddig csak Kopátsy Sándor történeti esszéje próbálkozott a Kádár-korszak átfogó értékelésével. A könyv nagyon tanulságos: a Kádár-kori értelmiségi frusztráció talán utolsó ékesszóló dokumentuma. A könyvet olvasván ott találjuk magunkat a hetvenes években, egyetemi folyosókon vagy eszpresszók füstös mélyén, amint adáz és ömlengő vita folyik Kádár bűneiről és érdemeiről, a megalkuvásról és kompromisszumról, a történelmi kényszerhelyzetek természetéről. Kopátsy könyve egy elemében mégis több akar lenni, mint a Kádár-paradigma jól ismert „nagy dilemmáinak” gyűjteménye. Határozottan kiáll egy olyan baloldali, de nem kommunista történelmi koncepció mellett, amely túlmutatna a Kádár-korszak saját belső kényszerperspektíváin. Tézise az, hogy a magyarországi kommunizmus, és benne a Kádár-rendszer történelmi mérlege pozitív, még hozzá nemcsak abban a szűkebb értelemben, hogy az adott körülmények között ez volt a lehető legjobb megoldás a szovjet megszállás kibekelésére, hanem normatív értelemben is. A második világháború után hatalomra jutó baloldali erők elsöpörték a magyar társadalomfejlődés útjából azokat az archaikus maradványokat, az arisztokráciát, a klérus uralmát, a nemzeti középosztályt, amelyek a széles népi rétegek felemelkedését, polgárosodását, a demokrácia kibontakozását akadályozták. Véget ért az úri Magyarország, lehetőség nyílt a magyar társadalomfejlődés modern kori torzulásainak kiküszöbölésére. A kommunizmus keltette társadalmi vihar nélkül sosem kerülhettek volna egyetemre tehetséges munkás- és parasztfiatalok tízezrei.

Ez természetesen nem új gondolat. Forrása mindenekelőtt Bibó István 1945 és 1948 közötti írásai, és a rendszer értelmiségi legitimációjának egyik fontos alaptézise volt a kezdetektől. Mindmáig nagyon befolyásos nézet az, hogy a megelőző négy évtized purgatóriumának köszönhetően léphetett Magyaror-

szág az alkotmányos demokrácia útjára 1989-ben, hogy a magyar társadalom emancipáltabb, demokratikusabb volt 1989-ben, mint bármikor korábban.

A könyvből nem derül ki, mi köze van ennek az alaptézisnek magához Kádár Jánoshoz. Kádár szerepe a politika alakításában 1956 előtt jelentéktelen. Kopátsy a tézist taglaló részeknél, vagyis a könyv első felében említést sem tesz róla. Kádár csak 1956 kapcsán kerül elő. Ha jobban belegondolunk, ez érthető is, hiszen ha a kommunizmus afféle láthatatlan kéz módjára, pusztá jelenlétével takarította el az újkori magyar társadalomfejlődés torzulásait, valójában érdektelen, hogy konkrétan ki mit csinált.

Kopátsy az 1945 utáni magyar politikai elit felöltlenségének és ostobaságának tudja be, hogy nem voltak képesek fölmérni: a belátható jövőben a Szovjetunió ellenében nem lehet politikát csinálni. Minduntalan arra törekedtek, hogy kiszakítsák Magyarországot a szovjet érdekszférából, és ez vezetett végül a Rákosi-diktatúrához, s annak folyománya-képpen 1956 tragédiájához. Ha okosabban politizáltak volna, megúszhattuk volna nagyjából annyival, amennyivel a finnek – állítja Szekfű Gyula 1947-es tanulmányára hivatkozva.

Nem tudom, mire alapozza Kopátsy azt az állítást, hogy a Rákosi-diktatúra bevezetéséért az 1945 utáni politikai elit fafejű szovjetellenessége lett volna (részben) okolható. Semmi nem mutat arra, hogy a háború utáni magyar politikai elit ne lett volna a végsőkig lojális a Szovjetunióval. A „népi demokrácia” története leírható úgy, mint a folyamatos önfeladás története, amelyben az újabb meghátrálást mindig az a megfontolás indokolta, hogy még mindig marad valami, amiért érdemes engedni. Nem kell a hidegháború eredetének kérdésében állást foglalni ahhoz, hogy lássuk: a magyar vezetők, ha nem álltak is a helyzet magaslatán, soha egyetlen lépést sem tettek, amit komoly ellenszegülésként lehetne értékelni. Inkább naivitásukért és olykor dörgölődöz engedékenységükért volt szokás őket bírálni.

Mivel Kopátsy gondolatmenete nincs teljes összhangban történeti forrásokkal – nem hivatkozik egyikre sem –, nincs más választása, mint belebojnyolódni 1956-ba. Kopátsy természetesen a forradalom híve: a forradalom a magyar nép legszentebb és legnemesebb érzületeiből fakadt. Am szerinte Kádár volt az, aki felismerte és tudomásul vette, hogy ezekből a vágyakból az adott körülmények között nem lehet mindent megvalósítani, ezért akár az áru-lás és az ártatlan kevesek feláldozása révén is menteni kellett, ami menthető volt.

KÁDÁR MINT FAUST

Ebben az argumentációban sincs semmi új. Nemcsak a magyar értelmiségben, de a hatvanas évek közepétől a nyugati sajtóban is uralkodó volt az a nézet, hogy Kádár lényegében az 1956-os forradalom programját hajtja végre. „A magyar nép történelmi

tette az, hogy a forradalom elárulójával egy generáció alatt a forradalom szinte minden kezdeti követelését megvalósította.” (66. old.) Ennek egyik alváltozata az, hogy a Kádár-rendszernek volt egy titkos, gnosztikus küldetése, nevezetesen önmaga fölszámolása, ennek az árát már az 1956-os mártírok vérével, az ösbűnnel, megfizették, de a megváltásban a bűn elkövetője már nem részesülhet. Kádár abban az órában halt meg, amikor Nagy Imre rehabilitációs pere kezdődött a Legfelsőbb Bíróságon.

Kopátsy ábrázolásában, amely a kádárizmus öngazolásának legmélyebb rétegeivel rokon, a Kádár-mitosz a Faust-mitoszra hajaz. Az áldozat Nagy Imre, az áruló pedig szövetkezik a ördöggel, hogy az emberáldozatnak értelmet adhasson. Ahhoz, hogy Kádár megvalósíthassa 1956 követeléseiből azt, ami lehetséges volt a szovjet megszállás árnyékában, fel kellett áldoznia a forradalmat és megtestesítőit. Kádár magára vette a bűnt. „...a történelem tisztelni Nagy Imrét fogja, de igazat, és nagyon történelmi hatást Kádár Jánosnak fog adni. [...] Bármennyire botránkoznak az érintettek, az októberi célokat nem Nagy Imre és hívei, és még kevésbé a fegyveres ellenállók, hanem Kádár János és hívei valósították meg. Az eredeti célok szinte mindegyike megvalósul a 80-as évek végére.” (86. old.) A szerző elemzésében 1956 bukását az okozta, hogy „a Nagy Imre kormány a gyorsan ébredő középjebb nyomására olyan követeléseket fogalmazott meg, amelyek a jaltai egyezmény lényegét érintették, elfogadásukról szovjet részről szó sem lehetett. A szovjet beavatkozás azért vált elkerülhetetlenné, mert a jobboldal olyan helyzetet teremtett, olyan célokat fogalmazott meg, amelyekért ugyan a forradalmi sikerektől ittas közvélemény lelkesedett, amelyeket viszont a szovjetek nem fogadhattak el [...] ellenforradalmár az is, aki a közvéleményt irreális célok kitzűzésére biztatja. Minden forradalomnak, ennek is ezek voltak a sírásói.” (112. old.) Kopátsy szerint az 1956-os forradalom a jobboldali túlzók és a baloldali restaurátorok kettős ellenforradalmi szorításába került november első napjaiban. „Számomra ezek a frontok november első napjaira világossá váltak. Szinte egyedül álltam a kívánatos középben. Érzelmileg azonban annyira elbűvölt a forradalom, hogy csak Nagy Imre útját választhattam [eszerint Nagy Imre nem középben állt, de Kopátsy nem mondja meg, hogy akkor »jobboldali túlzó« volt-e, vagy »baloldali restaurátor« – M. A.]. A forradalom Kádár János által történő elárulását annak ellenére elfogadhatatlannak tartottam, hogy világosan láttam, nem volt más kiút.” (121. old.) Más helyen viszont azt írja Kopátsy: „Én azért szeretem a népemet, mert a reménytelen harcot is vállalja, és mert az ilyen harc hőseit hősként tiszteli. Az eszem azonban azt mondja, hogy a nyugati kultúrában nem értékelik a reménytelen harcok ve-

27 ■ Rüdiger Safranski: *A gonosz, avagy a szabadság drámája*. Európa, Bp., 1999. 319–321. old.

zetőit... Nyugaton Kossuthnak sem bocsátanak meg, hogy maga ugyan külföldre menekült, ugyanakkor ítéletet mondott azok felett, akik a reménytelen helyzetben letették a fegyvert.” (84. old.)

Majd néhány lappal odébb: „Akkor is, ma is meg vagyok győződve arról, hogy az 1956-os forradalom eredeti céljai reálisak és megvalósíthatóak voltak. [...] Az, hogy a forradalom napok alatt irreális célokat tűzött ki maga elé, nem a túlhajtók szubjektív hibája, hanem sokkal inkább a Rákosi-rendszeré. [...] Ötvenhat szükségszerű bukásáért nem a jobboldali forradalom elindítója, hanem végső soron a Rákosi-garnitúra felelős.” (88. old.) A parasztpárton belüli politikai harcról pedig így ír: lélekben, érzelmileg Kovács Imre meg nem alkuvásával azonosult, de később belátta, hogy Erdei Ferencéknek volt igazuk, „hiszen csak sokk maradt hatáskörük, csak ők tettek valamit. Nekik adtam igazat, de mégsem tudtam példájukat követni, mert bár megértettem, de nem emésztettem meg, nem tettem magamévá igazukat. Mint egyén, nem tudtam azt csinálni, amit az eszem jobbnak tartott, mai véleményem szerint az eszemnek volt igaza, de azért élek boldogan, mert a szívemre hallgattam.” (67. old.)

Rüdiger Safranski *A gonosz, avagy a szabadság drámája* című könyvében így elemzi a Faust-problematikát: „Goethe továbbírta a Jób-történetet a Faust-tragédiában. [...] Jóban az vizsgálendő meg, hogy tud-e jámbor maradni akkor is, ha elveszti élete javait, Fauston az, hogy metafizikai állat marad-e akkor is, ha kézzelfogható élvezetben részesül. Jób Sátánja lerombolja a világ iránti bizalom alapjait. Goethe Mefisztója viszont fordítva, a világ iránti bizalom elvét testesíti meg. Mefisztó a világnak akarja elcsábítani Faustot, és ezáltal véget vetni annak a kínlódásnak, amely az embernek az ég és föld közötti sajátos helyzetéből adódik. [...] Olyan életet ígér, amely minden kellemetlenség ellenére várhat valamit a világtól. [...] Mefisztó segítségével Faust sikereket arat a nőknél, állami pénzügyeket szanal, kenyeret és cirkuszt kínál, s végül nagystílusú kolonizátor lesz belőle. [...] A bátornak mindenesetre lelkiismeretlennek is kell lennie.” Faust, ahogyan félrelökte Margitot, úgy takarítja el az útból Philemon és Baucis házat. „Mint már a Margit-tragédia alkalmával, Faust ezúttal is olyan bünt vesz magára, amelynek súlya alatt akár mozdulni sem tudhatna. El kell tehát vágni a cselekvések láncolatát, amely a világ igazságtalanságaihoz fűzi az embert. Magyarán tudni kell felejteni. Faust jókora bajt okozott [...] és nemigen lehet tudni, ezután hogyan folytatódhatnának a dolgok. Goethe talán maga sem tudta, és így elaltatta Faustját; a feledés álma ez, amely a Faust-értelmezőknek annyi álmatlan éjszakát okoz.”²⁷

Az ész és a szív közötti harc visszatérő metaforája Kopátsynál az erkölcsileg kívánatos és a lehetséges konfliktusát írja le. A konfliktus az irodalmi szerkesztés szabályai szerint Kádár személyiségében sűrűsödik, ő a megtestesítője, hordozója, a történet drámai

hőse. Kádár mítosza vulgarizált változat, mert nem az emberi lét metafizikai paradoxonai szabnak határt a teljességnek, hanem a történelem földhözragadt realitásai. A magyar forradalom céljai, a szabadság, a függetlenség és a demokrácia kívül estek a lehetséges valóságon. A Szovjetunió nem adhatta föl Magyarországot anélkül, hogy fel ne adta volna önmagát is, a Nyugat pedig nem segíthetett anélkül, hogy ne sodorta volna végzetes veszélybe önmagát is. Ebből az is következik, hogy a kádárizmus addig lehetett érvényes, amíg fennálltak a kényszerítő körülmények.

Nyilvánvalóan vak véletlen, hogy Kádár éppen akkor halt meg, amikor Nagy Imrét rehabilitálták.²⁸ De az egybeesés nagyon csábító. Kádár fizikai halála egybeesett történelmi halálával, hiszen küldetése nem volt más, mint hogy mindent, amit elvett, visszaadja, ha eljön az idő. Személye és műve, amely önmaga paraméterei szerint csak alkalmi és átmeneti lehetett, ugyanabban a pillanatban enyészett el, amikor áldozata újjászületett a történelmi emlékezet öröklétében.

A mítosz a Kádár-korszakban meggyőző volt, mert a hatalom, erkölcs, bűn, megváltás ősi toposzait sikeresen építette magába. Meggyőző volt azért is, mert a magyar történelem, számos korábbi (bár inkább sántító) analógiát kínált, Bethlen Gábotól Horthy Miklósig. E történelmi helyzetekben közösnek látszik a szuverenitás hiánya. A magyar politikai vezetők nem dönthettek saját belátásuk szerint, külső hatalmak elvárásaihoz kellett igazodniuk, ami morális bonyodalmak sorát szülte. Kádár János „árulása” ezek sorába illeszkedett. Annak viszont, hogy e mítosz ilyen szilárdan tartja magát, van más magyarázata is. Azt gyanítom, hogy a manapság is nyomokban fellelhető Kádár-kultusz, noha semmiképpen sem jár együtt a Kádár-kori politikai berendezkedés visszasírásával, azért befolyásos, mert feloldozást kínál. Lehetővé teszi, hogy valaki anélkül béküljön meg Kádár-kori önmagával, hogy azonosulnia kelljen a forradalmat leverő diktatúrával mint politikai berendezkedéssel, illetve annak bűneivel. Az „aki nincs ellenünk, az velünk van” meghirdetése a terror megszüntetését jelentette be. A jelszó fölkinálta, hogy valaki lojális lehessen akkor is, ha a rendszert elveti. Ha a rendszert nem szabadon választotta a nép, sőt maga Kádár János sem, akkor nem volt szégyen szolgálni a lehetőséget. Ha Kádár titokban 1956 megvalósításán dolgozott, akkor a magyar nép, amely elfogadta Kádárt, nem árulta el '56-ot. Sőt lehetővé válik, hogy utólag valaki hangos antikommunista legyen, hiszen Kádárt nem azért kellett elfogadni, mert a kommunizmus megvalósításán fáradozott. Ellenkezőleg: azért nem volt szégyen lojálisnak lenni hozzá, mert nem csinált kommunizmust. Kádár azért is volt népszerű, mert általa a magyar nép megszabadulhatott 1956 emlékének nyomasztó terhétől. Kádár nyugati népszerűségének ugyanez a magyarázata.

A mítosz hajtóereje az a mögöttes feltételezés, hogy lehetséges kettős erkölcsi igazolás, amelyben az egyik

homlokegyenest ellentmond a másíknak. Nem az a kérdés, vannak-e a moralitásnak és immoralitásnak fokozatai egy rendszeren belül. Két rabszolgahajcsár között különbséget tehetünk akkor is, ha a rabszolgaság intézményét elfogadhatatlannak tartjuk. Ám itt másról van szó. Arról, hogy lehetséges-e egyszerre a rabszolgatartást erkölcsileg elfogadhatatlannak tartani, ugyanakkor a jólelkű rabszolgahajcsár moralitását magasabb rendűnek ítélni, mint az intézményt felszámolni akaró, ámde a harcban vesztes lázadóét. A politikai erkölcs leghatásosabb nem metafizikai elmélete, az utilitarizmus elvileg ezt lehetővé teszi. A lázadás akkor igazolható, ha a kívánt állapot jogszerű eszközökkel semmiképpen sem érhető el, ha a kitűzött végállapot bizonyosan jobb és igazságosabb berendezkedést ígér, mint a fennálló, és végül, ha a válalkozás sikerrel kecsegtet.²⁹ Az absztrakt modell azonban kevés támpontot nyújt. Nem tud mit kezdeni sem az idővel, sem a moralitás távlataival. A siker esélyét, a lázadás okozta károk mértékét általában lehetetlen előre fölmérni. A rend megbomlása széles körben azonnali károkat és sérelmeket okoz, a lázadás gyümölcse viszont csak később érik be, ha valóban úgy alakulnak a viszonyok, ahogyan azt a felkelők várták. Ezenfelül ösztönünk azt súgja, hogy akkor is lehet szimbolikus értelme a lázadásnak, ha a helyzet az adott pillanatban reménytelen.

Könnyebb az elemzés, ha abból indulhatunk ki, hogy a politikai közösség és tagjai sorsukról szabadon, saját belátásuk szerint dönthetnek. A kötelesség, engedelmisség és a lázadás körülményei ekkor tisztábban mérlegelhetők. A rabot viszont nem saját morális belátása bírja engedelmisségre, hanem a külső kényszer, ezért elvileg nem felelős a fennálló rend stabilitásáért. Azok a németek, akik tömegével szöktek el az NDK-ból 1949 és 1961 között, nem felelősek a berlini falért, amit azért húztak fel, mert ők korábban sikeresen elmenekültek. Mégis: az utilitárius kalkuláció a szabadság hiánya esetén sem veszi el teljesen az érvényét. A partizán nem vádolható háborús bűnnel, ha akcióért a megszállók a civil lakosságon állnak véres bosszút. Ez a megszállók bűne.³⁰ Mégis elvárható tőle, hogy mérlegelje a következményeket, még ha a szabályokat nem ő állította is föl. A szabadság hiánya a felelősség határait teszi elmosódottá, hiszen minden helyzetben lehetőséget kínál arra, hogy döntéseinket külső kényszerként mutassuk be. De a helyzetet ez csak bonyolítja, nem teszi teljesen lehetetlenné az elemzést. Ha nem így volna, kénytelenek lennénk fölmenteni a háborús bűnök alól a parancsok alacsonyabb rangú végrehajtóit.

1956. november 2-án, az SZKP Politikai Bizottságának színe előtt Kádár figyelemre méltó leleménnyel ismerte föl, hogy nem raporton van, hanem a kiszemelt vezetőt tesztelik benne. Elég részletesen ismerjük, mi történt akkor Moszkvában. A szovjet vezetők vitatkoznak, Hruscsovék jelöltje Kádár, a Politikai Bizottság sztálinista frakciójáé Münnich. A szomszéd szobában ott ülnek Rákosiék, terveket szö-

vögetnek, és biztosak a visszatérésben. A elemzések egybehangozóan állítják,³¹ hogy Kádár kezdetben, és minden valószínűség szerint őszinte meggyőződésből, a Nagy Imre-kormány képviselőjeként lépett föl, védelmezte a budapesti kormány lépéseit. Igaz, egyidejűleg megfogalmazta az ellenforradalmi tendenciákkal kapcsolatos aggályait is, de ez nem tekinthető nézetváltozásnak, hiszen aggodalma november 1-jei, a forradalmat éltető rádióbeszédében is szóvá tette. A döntő mozzanat, hogy első felépésekor határozottan ellenezte a katonai beavatkozást. Ha a szovjet csapatok bevonulnak, a kommunisták becsülete a nullával lesz egyenlő – hangoztatva. Ugyanazon a meghallgatáson Münnich elképzelhetetlennek tartotta a politikai megoldást. Kádár másnap átalált Münnich álláspontjára, és elvállalta a bábormány vezetését. Aznap, november 3-án Nagy Imre kormánya Budapesten az utolsó erőfeszítéseket tette a konszolidáció megteremtésére: rábírta a munkástanácsokat a sztrájk beszüntetésére. A munka felvételét, azaz a politikai konszolidáció első lépését a szovjet tankok hiúsították meg november 4-én hajnalban. Kádár tudta, hogy az ő dolga nem a rend helyreállítása, hanem annak elfogadtatása, hogy bármiféle rend csak a szovjetek által előírt feltételekkel lehetséges. Hruscsov választása azért esett Kádárra, mert olyan politikusra volt szüksége, aki úgy képes Magyarországon rendet csinálni, hogy közben nem restaurálja a sztálinista rendszert. Hruscsovnak nem volt érdeke, hogy a magyarországi forradalom leve-rése a moszkvai és a magyar sztálinistákat erősítse,

28 ■ Kádár Nagy Imre-frusztrációjáról: Rév István: Necononym. In: *Representations* 64, 1998. ősz, 76–108. old.

29 ■ R. M. Hare: Rebellion. In: *Essays on Political Morality*. Clarendon Press, Oxford, 1989. 21–33. old.

30 ■ Kis János: *Az abortuszról. Érvék és ellenérvék*. Cserépfalvi, Bp., 1992. 59–62. old.

31 ■ Hangsúlybeli különbségek ellenére a helyzetet alapvetően azonosan írja le Huszár Tibor: *i. m.*, Rainer M. János: *i. m.*, és Gyurkó László is legutóbbi 1956-verziójában: *Bakancsos forradalom*. Szabad Tér Kiadó, Bp., 2001.

32 ■ Kádár valószínűleg Tito ötlete volt. A jugoszláv vezető motivációi hasonlóak: ő sem akart sztálinista restaurációt a szomszédban, és a sztálinisták megerősödését Moszkvában.

33 ■ Ennek feltétele Nagy Imre lemondása lett volna. Nagy Imre a jugoszláv követségen meg is fogalmazott egy lemondó nyilatkozatot, társai azonban lebeszélétek róla. Rainer: *Nagy Imre*. II. 344. old. Valószínű, hogy ezzel megmentette volna az életét. Az azonban kevésbé valószínű, amit Aczél György állít, hogy Kádárt a kihallgatók erről nem informálták, s ha a Nagy Imre elleni eljárás idején Kádár tudott volna erről, másképp végződök a per. Aczél-émlékezések. *Rubicon* különszám, 2000. 6. szám, 8. lap.

34 ■ Erre volt példa: Gyenes Antal és Köböl József támogatta Kádárt, majd a megtorlások kezdete után mindketten visszavonultak.

35 ■ Lítván György: A Nagy Imre-per politikai háttere. *Évkönyv, 1997*. Rainer egyenesen azt írja, hogy a per valóságos mániaja lett Kádárnak. Rainer: *i. m.* II. kötet, 373–391. old.

36 ■ Gyurkó László 1987-es könyvében még azt írja: „Bármennyire keserves kimondani, a politikai perekre szükség volt; abban a helyzetben csak kemény kézzel lehetett normalizálni az életet. [...] De szükség volt erre azért is, mert ha a pártvezetés fel akarta számolni dogmatikus ellenzékét, le kellett számolnia a jobboldallal.” Gyurkó László: *Arcképvázlat történelmi háttérrel*. Magvető, Bp., 1982. 263–264. old. 1989 utáni '56-ról szóló könyveiből ez az érvelés hiányzik.

és akár a forradalom, akár a rendcsinálás kétségbe vonja a „titkos beszédben” meghirdetett desztalinizációs politika hitelét.³²

Az események ismertetésében lényegében nincs vita a történészek között. A helyzet az, hogy lehetetlen megítélni: Kádárt árulásában a személyes félelem (ha visszajönnek a rákosisták, akkor őt is Nagy Imre mellé akasztják) és a hatalomvágy motiválta-e, vagy pedig az ország érdeke. Döntése mögött nem kell feltétlenül alantas motivációkat feltételezni vagy valószínűsíteni. Lehet, hogy Kádár egyébként gyáva volt és sunyi, mint ezt politikai előélete alapján akár joggal gondolhatnánk is – igaz, ennek november 2-i moszkvai szereplése éppen ellentmond –, de mivel a szovjetek már eldöntötték a katonai beavatkozást, akkor is szólnak nyomós érvek az árulás mellett, ha kizárólag nemes szándékok és ésszerű megfontolások vezérelték. Kádárnak akkor is lehetett nyomós oka az árulásra, ha nem volt született áruló.

KÁDÁR ÁRULÁSA

Leszögezhetjük, hogy Kádárnak egyáltalán nem volt része a szovjet pártvezetők döntésében, s nem is volt rá semmilyen befolyással. A szovjet politbüro tagjait nem tudta megingatni elhatározásukban. Befolyása csak arra lehetett, milyen következményei lesznek a beavatkozásnak, mennyi áldozattal jár a forradalom leverése.

Abban is lényegében egybehangzó a történeti álláspont, hogy Kádár nem gyilkos szándékokkal érkezett haza Moszkvából. Megértette, hogy Hruscsov sem ezt várja tőle, nem is lett volna érdeke, hogy a bosszút lihegő, rá nézve is veszélyes rákosisták kerüljenek előtérbe a megtorlás szükségszerű logikájának megfelelően. Szolnokra érkezve azonnal bezúzatta az Andics Erzsébeték által kiadott, felújított *Szabad Népet*, a botcsinálta szerkesztőséget pedig szélnek eresztette. Némi huzavona után elérte, hogy Szerov deportálásait leállították. Abban bízott, hogy terror nélkül is képes helyreállítani a rendet. Megértő partnereket remélt a munkástanácsokban, bízott az ellenzéki pártok vezetőinek támogatásában, s abban is, hogy az értelmiség, belátva a forradalom kilátástalanságát, elfogadja az általa kínált és képviselt kompromisszumot. Remélte, hogy még Nagy Imrével is meg tud egyezni,³³ s hogy az ország megérti: ebben a helyzetben nincs más választás. Nincs forrás vagy adat, amely arra utalna, hogy Kádár békítő ígéreteit, a büntetlenséget, a Kossuth-címer visszaállítását, március 15-e ünnepnappá tételét eleve porhintésnek szánta volna. Ez nem is lett volna logikus. Reményeiben azonban csalatkoznia kellett. Ajánlatát minden szereplő visszautasította, csak a volt állambiztonságiak (fél szívvel) és a szovjet hadsereg állt mellette. Nem lehet megkerülni a kérdést, vajon azok a politikai szereplők, akik radikális elutasító álláspontra helyezkedtek, elsősorban a Központi Munkástanács vezetői és Nagy Imréék, felelősek-e azért, ami 1956 decembere után történt. Annyi bizonyos, hogy tévesen

értékeltek a helyzetet. Úgy hitték, elérhetik a szovjet csapatok távozását és a Nagy Imre-kormány vissza-helyezését. Erre, utólag már bizonyosan tudjuk, semmilyen esély nem maradt. Az adott körülmények között azonban ez nem volt nyilvánvaló. A Kádár-kormány teljesen kiszolgáltatott helyzetben találta magát, és talán senki nem tudta elképzelni, milyen brutálisra képes. De ha volt is az ellenállás vezetőinek erkölcsi felelősségük, az a partizán és a megszálló esetével analóg. A Kádár-apológéták viszont arra hivatkoztak, hogy nem volt más kiút, mint a terror. Valószínűleg igazuk volt abban, hogy az események logikája a szovjet rendszer természetéből következően egyenes úton vezetett a sortüzekhez, politikai perekhez, kivégzésekhez. Az azonban nem igaz, hogy Kádárnak és követőinek nem volt más személyes választásuk. Kádárnak saját erkölcsi integritása szempontjából lett volna más választása: ha lemond.³⁴

Kádár moszkvai döntését azzal igazolhatta, hogy terror nélkül képes, sőt csak ő képes konszolidálni a helyzetet. Politikai elképzelései nem váltak be, de ez az ő kudarca. Csak akkor nem volt más választása, ha hatalmon akart maradni. Meglehet, hogy erre jó oka volt, a megtorló hullám talán őt is elérte volna, de ezért nem érdemel tiszteletet. Azzal, hogy a lemondás helyett a terrort választotta, elvesztette a méltóságának azt a morzsáját is, amely az árulása után még megmaradt. Ettől kezdve az utilitárius igazolás semmissé válik. Nem tudjuk, hogy Münnich (vagy Marosán, vagy Révai, Rákosi, vagy bárki más) kegyetlenebb lett volna-e Kádárnál, de ez valójában nem is érdekes. Többek között azért sem, mert azt viszont bizonyosan tudjuk, hogy a megtorlás messze túlment a rend helyreállításához elengedhetlenül szükséges határon. Sem sortüzekre, sem kivégzésekre nem lett volna szükség. Az amúgy is szórványos, gyenge fegyveres ellenállás 1956 november közepére mindenhol megszűnt. Ráadásul igaz ugyan, hogy 1956. november végétől Kádárra hatalmas külső nyomás nehezedett, de a kivégzések folytatása (1962-ig!) nemcsak szükségtelen volt, hanem egy idő után már Hruscsov is fékezni próbálta. A Nagy Imre-pert már nem Moszkvából erőltették.³⁵

A totalitárius rendszerek legvisszataszítóbb vonása, hogy a terror legitimációjuk belső szükséglete. Az 1956 utáni „rendcsinálás” óhatatlanul a sztálini struktúra felé tolt el a rendszert. A terror immanenciája ez esetben azt jelenti: ezzel is azt kellett bizonyítani, hogy 1956 ellenforradalom volt, méghozzá a legveszedelmesebb fajtából, különben nem lehetett volna megmagyarázni, miért nem tudta megvédeni magát a néphatalom, s miért volt szükség a szovjet beavatkozásra.³⁶ Lehet hogy a közvélemény 1989-es ítélete mégis helyes volt: *Kádár nem akkor lett áruló, amikor átállt a szovjetekhez, hanem amikor elrendelte és végigvitte a leszámolást.* Kádár bűnének igazi szimbolikus napja nem november 4-e, hanem június 16-a, Nagy Imre kivégzésének napja. A kérdés pedig az: mi lett volna más nélküle.

A Jelenkor irodalmi és művészeti folyóirat ajánlata

Március: Oravecz Imre, Lázár René Sándor és Csengery Kristóf versei; a JAK Tanulmányi Napok előadásai: Györffy Miklós a kortárs német irodalom magyar befogadásáról, Vári György a Radnóti-kultuszról, Csehy Zoltán a humanista énformalási technikákról; a mellékletben a Móricz Zsigmond-irodalmi ösztöndíj tavalyi nyertesek pályaművei.

Április: Farkas Zsolt Tamás Gáspár Miklósról; Fogarasi György és Bacsó Béla vitája; írások Németh László gondolkodói karakteréről és Dosztojevszkij-képéről, valamint az új Németh László-kutatásokról.

Május: összeállítás a középkori pécsi egyetemről: Font Márta az egyetem működésének írásos emlékeiről, Sándor Mária a régészeti leletekről, részlet a pécsi egyetemi beszédekből és Umberto Eco középkori esztétikatörténetéből; új Janus Pannonius- és Archipoeta-fordítások; Caius Licinius Calvus antik és Pacificus Maximus humanista (ál)költők versei.

A KOMMUNISTA KÁDÁR

Van még egy lehetőség, amit meg kell vizsgálnunk, ha Kádár János erkölcsi integritását tesszük mérlegre. A forradalom elárulásában nemcsak az motiválhatta, hogy enyhítse a kint, hanem kommunista meggyőződése is. Vannak elemek, amelyek azt valószínűsítik: Kádár fő célja az volt, hogy megmentse a jövőnek a magyar kommunista rendszert. Már november 1-jei rádióbeszédében figyelmeztet az ellenforradalmi veszélyre, noha akkor (még) nem látja azt túl jelentősnek. Moszkvában fő érve, hogy a szovjet katonai beavatkozás esetén a kommunisták becsülete odavész. Vagyis Kádár a kommunizmus jövőjét féltette. Mondhatta mindezt taktikázásból is, hogy magát megbízható, meggyőződéses kommunistának állítsa be, de voltaképpen semmi okunk kétségbe vonni az őszinteségét: a párt egyeduralmát fenn kell tartani a végkimenetel biztosítékaként, ezen pedig a Nagy Imre-kormány kétségtelenül túlment. Majd amikor látta, hogy ez szépszerével nem megy, akkor folyamodott az erőszakhoz. Acél visszaemlékezésében említi, hogy uralma utolsó éveiben, a gorbacsovi politikát látva, baloldali fordulatra készült: „állandóan attól félt, hogy Gorbacsov megbukik, megkezdődik a visszarendeződés, és ezért visszafogja a magyarországi reformpolitikásokat, sőt 1988 tavaszán egy balos fordulat előkészítéséhez fog hozzá.”³⁷ Meglehet, ha lett volna még ereje és hatalma, erővel is megpróbálta volna megakadályozni a rendszerváltást.

Ezt már nem tudhatjuk biztosan, de ha mindez igaz lenne is, az jótányit sem változtat a megítélésén. Az 1956 utáni terror mértékét semmi sem igazolja. Ami pedig a kommunizmus mint eszme iránti ragaszkodását illeti, a terrort a (tév)hit sem igazolja. Viszont az bizonyos, hogy ez a változat történetesen a fausti modell szöges ellentéte. A fausti modellben a kádárizmus lényege az lett volna, hogy eltitkolja: 1956-ban Magyarországon megbukott a kommunizmus. Eszerint viszont Kádár valódi célja annak eltitkolása volt, hogy a rezsim továbbra is a kommunizmus megeremtésén munkálkodik. Ha Kádár kommunista volt, akkor élete végén nem a büntudat kergette örületbe, hanem az, hogy a Párt – nem először – elhagyja őt. Élete végén, hatalom nélkül már nem volt mit mondania. Nem volt öröksége, és hitszegéseinek nem volt értelme. □

37 ■ Acél: Közelkép Kádárról, *Rubicon* 2000. 6. szám, 11. old.